

Трубчанінов С.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГЕОГРАФІЇ ГЕРОДОТОВОЇ СКИТІЇ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ «ДОВГОГО» XIX СТОЛІТТЯ

У статті наголошується, що питання етнічної приналежності та розміщення племен Скитії за часів Геродота розглядалося у багатьох працях західноєвропейських учених протягом «довгого» XIX ст. Однак дана проблема ще не стала предметом спеціального історіографічного дослідження для українських науковців, або ж учених із країн Західної Європи чи США. Метою цього повідомлення є характеристика основних теорій щодо походження і розселення племен скитів та їхніх сусідів, які набули поширення у західноєвропейській історичній думці XIX ст.

Існує лише декілька історіографічних розвідок, дотичних темі даного дослідження. Серед них – праці Арістіда Доватура та Дмитрія Каллістова, а також Олександра Домбровського, які з'явилися друком у 1980-х рр., та недавні публікації Сергія Трубчанінова.

Більшість німецьких, британських чи французьких дослідників XIX ст. вважало інформацію Геродота про Скитію достатньою, щоб можна було б реконструювати етнічну мапу Скитії. Свої сили в розв'язанні даної проблеми пробували як відомі географи та історики – професори університетів, так і дослідники-початківці та викладачі середніх навчальних закладів. Якщо в першій половині та в середині XIX ст. найбільш активними у вивченні етногеографії Скитії були німецькі учені, то згодом дедалі вагомішу позицію займають британські науковці.

Протягом XIX ст. були розроблені та набули поширення всі основні наукові теорії про етнічну приналежність племен Скитії: «монгольська» (Бартольд Георг Нібур, Август Хансен, Карл Нойманн та ін.), «іранська» (Каспар Цойсс, Карл Мюлленгоф та ін.), «слов'янська» (слід мати на увазі дві різні теорії: одні автори (Фрідріх Людвіг Лінднер, Йоганн Куно та ін.) вважали слов'янами більшість племен Скитії, у т.ч. «царських скитів»; інші (Любор Нідерле) відносили до слов'ян лише племена, що мешкали в північній частині Скитії, а також її сусідів – скитів-орачів, будинів, гелонів, неврів), «німецька» (Фредерік Гійом Бергманн, Йоганнес Фресль та ін.).

Ключові слова: скити, Геродот, етногеографія Скитії, західноєвропейська історична думка XIX століття.

Постановка проблеми. В давній історії України важко знайти більш дискусійне питання, яке було предметом широкого обговорення декілька століть аж до нашого часу, ніж походження та етнічна приналежність народів, які описані Геродотом під назвою скитів. Не випадково, з приводу цього питання протягом «довгого» XIX ст. висловлювалося чимало науковців, з якими пов'язують становлення історичної науки як академічної дисципліни, а також антикознавства. Незважаючи на окремі огріхи, приклади яких наводяться в одній із наших розвідок [52, с. 163], достатньо повно успіхи та проблеми західноєвропейської історіографії Геродотової Скитії в «довгому» XIX ст. окреслено в історіографічному нарисі Арістіда Доватура та Дмитрія Каллістова в книзі «Народи нашої країни

в «Історії» Геродота» (1982) [45, с. 41–79]. Близько трьох десятків праць західноєвропейських авторів XIX – початку XX ст., які торкалися Геродотової Скитії, згадано в студії відомого дослідника стародавньої історії України Олександра Домбровського (1987–1988). Щоправда, лише деякі з них були спеціально присвячені етногеографії Скитії [46]. Слід наголосити, що вивчення етногеографії Геродотової Скитії у західноєвропейській історіографії XIX ст. ще не стало предметом спеціального дослідження сучасних зарубіжних чи українських істориків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних історіографічних оглядах зарубіжних праць, які присвячені Скитії, переважно аналізується англійська література, що з'явилася

в останні кілька десятиліть. Так, у статті британського дослідника Каспара Мейера «Від етнографії скитів до аріанського християнства: геродотознавчі революції напередодні російської революції» (2020) згадується всього кілька праць, які побачили світ у XIX – на початку XX ст. [29]. Присвячені Скитії основні праці західноєвропейських авторів, які побачили світ у XIX – на початку XX ст., проаналізовані у низці недавніх публікацій Сергія Трубочанінова [50–53]. Зокрема, у статті «Історична географія Скитії у висвітленні німецької історіографії XIX століття» робиться акцент на окресленні лідируючої позиції німецького «класичного антикознавства» та аналізі різних теорій німецьких науковців і найбільш знакових їхніх праць, у яких йшлося про походження, розселення та історію скитів [52]. Предмет дослідження останньої статті обрано цілком закономірно, адже в укладеному Михайлом Грушевським переліку найважливішої літератури про Геродотову Скитію німецькою мовою було 15 праць, російською – 12, а от українською, чеською, англійською та французькою – лише по одній [44, с. 542–543]. На жаль, в останній роботі видатного українського скитознавця Бориса Мозолевського (1936–1993), спеціально присвяченій етнічній географії Скитії [48], незакінчений рукопис якої було опубліковано через деякий час після смерті автора, із зарубіжних праць «довгого» XIX ст. використано лише одну – Любора Нідерле, в російському перекладі (1956).

Постановка завдання. Мета даної розвідки полягає в дослідженні уявлень про етногеографію Геродотової Скитії у західноєвропейській історичній думці «довгого» XIX ст. У центрі уваги – праці німецьких, британських, французьких та чеських авторів, в яких піднімалися питання про походження і розселення племен скитів та їхніх сусідів.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII – на початку XX ст. у Західній Європі спостерігався стійкий інтерес до вивчення історії античності, свідченням чого було видання численних творів грецьких і римських авторів відповідними мовами та в перекладах, з науковими коментарями і примітками. Одне із перших місць при цьому належало «Історіям» Геродота. Зокрема, аналіз інформації «батька історії» привів до багатьох спроб відтворення карти Скитії [25; 27, р. 32; 28; 36; 42, р. 139]. Однією із кращих, на наш погляд, слід визнати роботу британського археолога та історика-античника Джона Майерса (англ.: sir John Linton Myres; 1869–1954) [33].

Більшість західноєвропейських дослідників цілком довіряло інформації Геродота про Скитію

та народи, які її населяли. Так, професор історії з Геттінгену Арнольд Геєрен (нім.: Arnold Hermann Ludwig Heeren; 1760–1842) у своїй надзвичайно популярній у перші десятиліття XIX ст. праці «Уявлення про політику, зв'язки і торгівлю найвидатніших народів Стародавнього світу» наголошував, що Геродот був дуже скрупульозним у своєму дослідженні Скитії. Він достовірно передавав все, що чув і бачив, був точний у визначенні місця розташування різних племен, розрізняв серед них «справжніх» скитів та тих, які були іншого походження, але мешкали поряд із ними на теренах між Дунаєм та Доном [21, s. 266–268].

У іншій популярній праці першої третини XIX ст. «Географія греків і римлян» її автор Конрад Маннерт (нім.: Konrad Mannert; 1756–1834), на момент виходу першого видання – учитель гімназії в Нюрнберзі, пізніше – професор різних університетів, вказував, що джерелами інформації Геродота про Скитію були як його власні спостереження під час подорожей, повідомлення, отримані ним від скитів та інших варварів, а також розповіді грецьких колоністів та праці давньогрецьких авторів. К. Маннерт допускав, що Геродот подорожував як купець, найбільший інтерес для якого представляло золото, що видобували агатирси. Але йому також були добре відомі береги Тіраса й Гіпаніса, до того ж він здійснив подорож вздовж узбережжя Кримського півострова [28, s. 96–98].

А. Геєрен зазначав, що ім'я скитів є недостатньо чітко визначеним етнонімом у «давній» географії, на кшталт імен монголів і татар у «сучасній» географії. Ім'я цього народу часто використовували для назви усіх кочівників, які проживали на північ від Чорного і Каспійського морів та у Східній Азії [21, s. 264]. Словацький і чеський слов'янознавець Павел Йосеф Шафарик (чес.: Pavel Josef Šafařík; 1795–1861) із сарказмом писав: «хоча нація скитів вимерла в Європі, проте назва їхнього племені стала улюбленим жартом грецьких і римських письменників, які через свою недолугість, недбалість, викривлений смак і погану освіту, на величезну шкоду давній історії називали [скитами] чужі та невідомі народи на північ від них аж до 12 ст. після Р. Хр.» [39, s. 232–233]. Всесвітньо-відомий німецький мандрівник, етнограф, антрополог Адольф Бастіан (нім.: Philipp Wilhelm Adolf Bastian; 1826–1905) вказував, що після Геродота під іменем скитів розуміли різні народи, які мігрували з Азії, так само як пізніше татарами могли називати і тюрків і монголів [2, s. 435].

Схожої думки про невизначеність імені скитів дотримувалося багато дослідників протягом

всього досліджуваного періоду. Для українського читача представляє інтерес розвідка Пантелеймона Кліма, професора 2-ї державної гімназії в Чернівцях за австрійської доби, що присвячена колоніям Мілету в Скитії (1914). Характеризуючи різні погляди на походження скитів, автор, зокрема, згадав про чернівецького історика Р. Кайндля, який «знаходить навіть їхніх нащадків у наших гуцулах». На думку П. Кліма, греки використовували загальну назву «скити» для позначення багатьох різних народів [24, s. XVII].

Стосовно етнічної приналежності описаних Геродотом скитів віддавна існувала точка зору, згідно якої скити та особливо їхні наступники сармати вважалися предками слов'ян. Не в останню чергу це було пов'язано з тим, що візантійські автори використовували ці класичні назви щодо останніх [30, р. 98]. Ще більшої плутанини додали зі свого боку деякі перекладачі античної літератури. Так, французький антикознавець Хасе, перекладаючи твір Лева Диякона, назви «скити» і «тавроскити» переклав словами «Russis» і «Russos». Але в той час, який описував візантійський історик, не йшлося про русів, а тим більше про росіян у Тавриді. Цей «цікавий для історії приклад» навів у своїй книзі французький еллініст Жан-Батист Гейл (фр.: Jean-Baptiste Gail; 1755–1829) [13, р. 37].

Наприкінці XVIII ст. напівофіційно була оприлюднена імперська точка зору на етнічну приналежність скитів. Єкатеріна II у своїх «Записках» вказувала: «Греки називали Скитами народи, що жили на великих просторах Африки, Азії та Європи, і в назву цю включали багато народів, як це і Слов'ян, і Сарматів і Татар» [47, с. 19].

До речі, К. Маннерт називав скитів татарським народом, при чому ще й зазначав їхній зв'язок із донськими козаками, яких вважав сумішшю татар і росіян, у той час як останніх безпосередньо пов'язував із савроматами [28, s. 127–128].

Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. в монархії Романових також була поширена гіпотеза про належність основної маси скитських племен до фінських (уральських) народів. Учений-енциклопедист німецького походження Едуард Ейхвальд (нім.: Johann Karl Eduard Eichwald; 1795–1876) пояснював появу етноніму «скити» особливостями передачі греками звуків, яких не було в їхній мові. Саме так, на його думку, замість слова «чудь» і з'явилася назва «скити». Греки й римляни називали скитами всіх варварів у Надчорномор'ї, серед яких були фінські, слов'янські та тюркські племена [10, s. 248–249].

Незважаючи на свою архаїчність, теорія про фінську приналежність скитів мала деяке поширення і в Західній Європі. Так, лютеранський пастор і педагог з Бюртембергу Людвіг Георгій (нім.: Johann Christian Ludwig Georgii; 1810–1896) стверджував: «обидві назви Scolotä та Scythä, здається, лише еллінізовані від Scud, як вимовлялася Tschud, назви, яка також стосується всіх споріднених скандинавських народів, таких як фіни, монголи тощо. Але безсумнівно, що скити належать до того великого фінського чи хінтеруральського народу» [14, s. 26]. Особливо активно підтримували цю теорію угорські автори. Відомий археолог, член-кореспондент Угорської академії наук Геза Надь (угор.: Géza Nagy; 1855–1915) доводив, що представники урало-алтайської мовної сім'ї завжди панували в Степу, за винятком порівняно короткого періоду, коли арійська гілка індоєвропейців прокладала собі шлях зі своєї Європейської батьківщини до Ірану та Індії. Щоб підкреслити древність первісної урало-алтайської мови, учений намагався довести її зв'язок із шумеро-аккадською мовою. Серед кочівників, носіїв урало-алтайських мов, він розрізняв фіно-угорську та тюрко-татарську групи. Зокрема, Г. Надь відносив до алтайських племен (тобто тюрків) кіммерійців та скитів-землеробів. У той же час, він не заперечував існування серед кочівників незначних груп іранців, які залишилися в Степу після великого арійського переселення [див.: 11, s. 15–20; 30, р. 99–100].

У 1917 р. в Берліні побачила світ двотомна праця Антона Карла Фішера «Пояснення скитосарматських імен та слів з угорської мови». Віддавши належне своїм попередникам, головним чином Г. Надю, автор спробував довести свою гіпотезу про поділ як скитів, так і інших наступних кочівників, закінчуючи мадярами, на дві гілки – «білих» і «чорних» [11, s. 20–42].

У XIX ст. з'явилися нові теорії щодо етнічної приналежності народів Скитії, оперті на наукові знання того часу. Першим, хто отримав широке схвалення своєї теорії, був знаний німецький дослідник античності Бартольд Георг Нібур (нім.: Barthold Georg Niebuhr; 1776–1831). Проаналізувавши свідчення Геродота та Гіппократа про скитів (будова тіла, спосіб життя, звичаї, поклоніння богу війни, доїння кобил, повстання намети, сп'яніння від парів конопляного насіння на розжарених каміннях тощо), він дійшов висновку щодо їхнього монгольського походження [37, s. 361–362].

Реконструюючи розташування племен скитів за даними античних джерел, учений розмішував скитів-кочівників на Лівобережжі Дніпра; царських скитів – біля Сіверського Дінця, на узбережжі Меотиди і в Криму; скитів-землеробів – у Подніпров'ї та на Поділлі – [37, s. 359–361]. На думку Б. Г. Нібура, скити-землероби ймовірно були переможеним народом і могли вважатися скитами лише з огляду на те, що їхні завойовники жили серед них як привілейований орден [35, p. 44–45]. На підставі аналізу тексту ольвійського декрету на честь Протогена (III ст. до н. е.) німецький дослідник також допускав, що з еллінами-ольвіополітами могло сусідити германське плем'я скірів, яке з'явилося в Надчорномор'ї [37, s. 385–387].

Теорія Б. Г. Нібура про приналежність скитів до монгольських народів здобула чимало прихильників серед науковців у першій половині – середині XIX ст. Так, відомий німецький антикознавець Август Бюк (нім.: August Bueckh; 1785–1867) в коментарях до одного із томів монументального «Корпусу грецьких написів» наголосив на блискучій аргументації Б. Г. Нібура щодо монгольського походження скитів. У той же час савроматів він вважав «безсумнівними батьками слов'ян» [6, p. 81, 83].

Одним із активних пропагандистів «монгольської теорії» був Август Хансен (нім.: August Heinrich Hansen; 1813–1849) – уродженець Ганноверського королівства, який навчався у Боннському університеті та отримав докторську ступінь в Єні (1839). Він працював учителем в гімназії та приват-доцентом університету в Дерпті. Саме там побачили світ його дослідження про етнічний склад населення Скитії [19; 20]. Дослідник із Дерпта вважав свідчення Гіппократа про кочових скитів головним аргументом щодо їхнього монгольського походження [19, s. 150]. Аналізуючи географічні назви, спосіб життя і звичаї інших племен, які або мешкали в межах Скитії, або ж були її сусідами, А. Хансен дійшов висновку про їхню спорідненість зі слов'янами, литовцями, тюрками та фінами [19, s. 168–179].

У 1846 р. в Парижі вийшов французькою невеликий історико-географічний нарис німецького публіциста, Курда фон Шльоцера (нім.: Conrad Nestor von Schlözer; 1822–1894), онука відомого історика. Автор стверджував, що достовірні відомості про скитів можна знайти лише в працях Геродота та Гіппократа, які єдині серед усіх античних істориків і географів мали про них чітке уявлення. Як докази належності скитів до «великої

монгольської раси» він навів ті ж самі приклади, що й Б. Г. Нібур [40, p. 29–30].

Визначним adeptом «монгольської теорії» був Карл Нойманн (нім.: Karl Johann Heinrich Neumann; 1823–1880). У своїй праці «Елліни в Скитській країні. Внесок до давньої географії, етнографії і торгівельної історії» (1855) він доводив, що природні умови та рух племен у внутрішніх районах Азії підштовхнули предків скитів до переселення із межиріччя Онону та Керулену на сході Монголії на далекий захід – до берегів Понту Евксинського [34, s. 199–200].

На думку Павела Шафарика, первісні скити були народом, який прийшов до Європи з Азії, а отже, чужим європейським племенам «індійської раси». Чеський учений відносив кочових скитів до племен «монгольської родини», подібних до пізніших гунів, аварів, хазарів, печенігів, та передусім монголів чи татар [39, s. 233–234].

Аргументацію Б. Г. Нібура вважав беззаперечною історик та держслужбовець британського правління в Індії Джеймс Телбойс Вілер (англ.: James Talboys Wheeler; 1824–1897). У своїй праці про географію Геродота (1854) він детально проаналізував Скитію, включаючи розташування її племен [42, p. 137–170]. На думку британського історика, описані Геродотом і Гіппократом зовнішність і побут скитів не мали нічого схожого зі слов'янами чи германцями, натомість чітко вказували на їхнє монгольське/сибірське походження. Д. Т. Вілер поділяв висновок Б. Г. Нібура про те, що в жодному чудському діалекті немає нічого схожого, що могло б підтвердити гіпотезу про належність скитів до «фінської раси» [42, p. 154–155].

Незважаючи на доволі значне поширення, «монгольська теорія» з часом викликала все далі більшу критику з боку етнографів та істориків, географів і мовознавців. Так, всесвітньовідомий німецький географ Александр Гумбольдт (нім.: Alexander von Humboldt; 1769–1859) вказував, що пізнє прибуття турецьких (тюркських) і монгольських племен на Окс (Амудар'я) так в киргизький (казахський) степ суперечить припущенню Нібура про те, що скити Геродота і Гіппократа були монголами. На його думку, буде вірним віднести скитів/сколотів до індоєвропейських масагетів/аланів. А. Гумбольдт підкреслив, що подібність звичаїв, коли сама природа країни диктує головний їхній характер, є дуже непевним доказом племінної спорідненості. Життя в степу породжувало у тюрків, башкир, киргизів (казахів) чи джунгарців (монголів) ті ж самі традиції кочового життя, – наприклад, використання повстяних

наметів, які всі вони возили на возах і розкладали біля стада худоби [23, s. 337]. Також А. Гумбольдт вважав, що описана Геродотом зовнішність різних племен аж ніяк не є фізіономічною характеристикою монголів [22, s. 290].

Подібне зауваження щодо схожості побуту скитів та інших кочових народів висловлював також британський правник і політик, автор історії античної географії сер Едвард Банбері (англ.: sir Edward Herbert Bunbury, 9th Baronet; 1811–1895) [5, p. 215–216].

Відомий німецький мовознавець Якоб Грімм (нім.: Jacob Ludwig Karl Grimm; 1785–1863) вимагав вселяко відкидати ідею Нібура про те, що Скитія була опанована монгольськими ордами. На його думку, переселення скитів на береги Понту було «нерозривно пов'язано з великою повільною міграцією прабатьківських народів з Азії до Європи». Притримуючись пануючих серед тогочасних німецьких інтелектуалів поглядів про переселення предків багатьох європейських народів із азійської прабатьківщини, Я. Грімм допускав існування в Скитії, поряд з переважаючим «південноазійським елементом», германських і сарматських компонентів, а також народів невстановленого походження [15, s. 219].

Каспар Цойсс (нім.: Johann Kaspar Zeuß; 1806–1856), німецький історик і філолог, який став всесвітньовідомим як засновник кельтознавства, вже у першій своїй великій праці «Німці і сусідні з ними племена» (1837) відкинув гіпотези про фінське чи монгольське походження скитів. Він доводив приналежність скитсько-сарматських племен до іранців, аргументуючи це подібністю їхніх релігійних вірувань, побуту та мови [43, s. 285–298]. На думку К. Цойсса, прямими нащадками скитсько-сарматських племен є алани (осетини) на Кавказі та бухарські таджики [43, s. 298–302].

Великий внесок в доведення іранської приналежності племен скитів внесли також інші німецькі мовознавці. Так, відомому германісту, професорові німецької мови і старожитностей Карлові Мюлленгофу (нім.: Karl Viktor Müllenhoff; 1818–1884) належить ґрунтовне дослідження ономастики Надчорномор'я. Її вивчення дало можливість вченому стверджувати, що імена богів скитів і слова, які Геродот чітко називав скитськими, виявилися арійськими та іранськими [31, s. 123; 32, s. 575]. Арійську приналежність племен скитів також відстоював інший відомий німецький мовознавець, професор університету в Єні Отто Шрадер (нім.: Otto Schrader; 1855–1919) [41, s. 485].

Французький історик, археолог, знавець кельтських мов Анрі д'Арбуа де Жюбенвіль (фр.: Marie Henri d'Arbois de Jubainville; 1827–1910) у своєму дослідженні «Перші жителі Європи за свідченнями античних авторів і працями лінгвістів» наголошував, що «скитський рід» мешкав у Європі від зорі історії. Хоча скити й не були європейцями за походженням, проте їхнє місце в індоевропейській сім'ї він вважав остаточно доведеним: скити належали до іранської або мідійсько-перської гілки арійської сім'ї [1, p. 223–224].

Своєю ґрунтовністю виділяється головна праця ірландського ученого-антикознавця Реджинальда Волтера Мейкана (англ.: Reginald Walter Macan; 1848–1941) – коментоване видання 4–6 книг Геродота (1895). Дослідник розглянув теорії про монгольське та арійське (іранське) походження скитських племен, які мали поширення в тогочасній німецькій та англійській історіографії. Учений зазначив, що головних аргументів на користь монгольської теорії, яку пропагували німці Б. Нібур і К. Нойманн та британці Дж. Грот і К. Тірлуолл, було всього два, а саме: фізична подібність та схожість звичаїв між скитами Геродота та монгольськими племенами, які описані сучасними етнологами. Р. Мейкан навів контраргументи британського історика і християнського богослова Джорджа Роулінсона: статура скитів, як її описав Гіппократ, насправді не збігається з монгольським типом у основних рисах; звичаї, описані Геродотом, могли бути запозичені або передавалися від одного племені до іншого, особливо якщо вони були сусідами [27, p. 2].

Р. Мейкан підкреслював, що у прихильників арійського чи індоевропейського походження скитів було більше аргументів. Так, К. Цойсс на перший план висунув схожість релігійних вірувань скитів та іранців. Дж. Роулінсон та К. Мюлленгоф надавали перевагу методам лінгвістики. Найсильнішим аргументом щодо арійського походження скитів А. фон Гутшмід вважав їхню спорідненість із савроматами [27, p. 4].

Як вже зазначалося, на початку XIX ст. доволі популярною серед слов'янських учених була теорія про зв'язок слов'ян зі скитами і сарматами. Так, у 1825 р. з'явилася невелика розвідка професора грецької мови Королівської академії в Пресбурзі (Братислава) Грегора Даньковського (нім.: Gregor Alojz Dankovszky), присвячена праісторії слов'ян за грецькими джерелами. Пропонуючи власну, переважно фантастичну, етимологію різних імен і термінів, згаданих Геродотом, автор спробував довести слов'янську приналежність скитів [8, s. 8, 11–12].

Великий резонанс отримав вихід у Штутгарті книги «Скитія і скити Геродота та його пояснення, разом з описом сучасного стану тих країн» (1841) доктора Фрідріха Людвіга Лінднера (нім.: Friedrich Ludwig Lindner; 1772–1845), уродженця Курляндії, випускника Єнського університету, який займався письменством і політичною журналістикою. Ця праця була надзвичайно схвально оцінена в Російській імперії, адже поглинання Надчорномор'я монархією Романових трактувалося автором як повернення слов'ян на древню прабатьківщину. У той же час дана книга отримала переважно нищівні відгуки в Німеччині, можливо, через завищену самооцінку автора, його різку критику авторитетних учених, а також через явну політичну заангажованість [52, с. 177–179]. Чого варті тільки його кпини на адресу авторитетів: Маннерт вважає себе вчителем Геродота; Геєрен – навпаки, приписує тому занадто багато, думає, що Геродот розповідає про предків литовців, фінів, турків, германців і калмиків; Нібур – або не розуміє, або не хоче розуміти Геродота, виводити Геродотових скитів від монголів, турків чи татар – означає заплутатися у протиріччях, які неможливо розв'язати тощо [25, с. 20–21, 28–31].

Ф. Л. Лінднер розділив усі племена, про які згадував Геродот в описі Скитії, на скитські (сколоти (власне скити), савромати, будини, агатирси, саки) та нескитські (таври, алазони, неври та ін.). Автор відкинув гіпотези про зв'язок скитів із тюрками, монголами, гунами чи фінами, по-перше, наголосивши на їхньому місці серед індогерманських народів, по-друге, зазначивши, що їхніми нащадками є сучасні слов'яни [25, с. 222–239].

Пропагована Ф. Л. Лінднером теорія походження слов'ян від скитів і сарматів на думку більшості західноєвропейських дослідників середини – другої половини XIX ст. була науково неспроможною. Проте у 1871 р. викладач реальної школи у Грауденці Йоганн Куно (нім.: Johann Gustav Cuno; 1820–1891) зазначав у передмові до своєї праці наступну мету своєї роботи «Дослідження в галузі давньої етнології. Ч. 1: Скити»: доведення ідентичності понтійських скитів із летто-слов'янською сім'єю [7, с. VI]. Зокрема, цю теорію Й. Куно намагався підкріпити власною етимологією назв річок Скитії [7, с. 231–237].

Вже того ж року із різкою критикою книги Й. Куно виступив відомий німецький історик і сходознавець Альфред Гутшмід (нім.: Hermann Alfred Freiherr von Gutschmid; 1831–1887), який охарактеризував її як «найогиднішу, яку рецензент мав нещастя прочитати протягом п'ятнадцяти

років» [16]. Пізніше, готуючи статтю про Скитію для німецького видання «Британської енциклопедії» (1886), наприкінці нарису А. Гутшмід зазначив, що доволі поширеною, особливо у Східній Німеччині, є культивована дилетантами література, в якій із скитів виводять слов'ян [17, с. 445].

Як не парадоксально, компанію «дилетантам» склав Джон Вільям Дональдсон (англ.: John William Donaldson; 1811–1861) – відомий британський філолог-класик і біблійний критик. На його думку, предками слов'ян були пеласги – первісне індо-германське населення Італії та Греції, яке звідти спершу вирушило в Надчорномор'я, а потім – в Малу Азію та Північний Іран. Д. Дональдсон вважав, що на величезній території, яку стародавні автори називали Скитією, мешкали різні за етнічним походженням племена: сармати/савромати – в основному або значною мірою слов'яни, скити/аса-готи – переважно або значною мірою нижньогерманці, саки/сакси – суто нижньогерманці, ідентичні дакам/данам, сколоти/аса-галати, також звані кіммерійцями, – переважно кельти. До того ж, на його думку, на окраїнах Скитії могли мешкати монголи чи турано-скити [9, р. 43, 48, 51].

На іншому ґрунті виникла ще одна «слов'янська» теорія. Дослідники, які застосовували різні методи для вивчення Скитії, не могли не звернути увагу на неоднорідність розвитку її теренів. Матеріальна культура та топонімічний матеріал засвідчували одночасне існування різних етносів на її просторах. Чеський слов'янознавець Любор Нідерле (чесь.: Lubor Niederle; 1865–1944), зокрема вказував, що можливо вважати слов'янами будинів Геродота, які мешкали на Десні та на найближчих до неї теренах над Доном. А от скити-землероби, які жили між Бугом і Дніпром над порогами, спосіб життя яких відчутно відрізнявся від скитів-кочівників, не могли бути ніким іншим, як предками східних слов'ян [38, с. 125–131].

Одна із книг, про яку А. Гутшмід згадав у своїй рецензії на роботу Й. Куно, котру він «мовчки поклав в куток», – праця молодого вченого із Берліна Карла Халлінга (нім.: Karl Halling; 1806–1837) «Історія Скитів» (1835). Дослідник планував цією книгою розпочати цілу серію робіт під назвою «Історія скитів і німців до наших днів, опрацьована за джерелами». У передмові він особливо наголошував, що історія німецького народу тісно пов'язана з історією скитів, «не менш руських і блакитнооких людей» [18, с. X–XI].

Кілька праць, що торкалися етногенезу скитів, опублікував французькою у середині XIX ст. професор зарубіжної літератури Страсбурзького уні-

верситету Фрідріх Бергманн (нім.: Friedrich Wilhelm Bergmann; фр.: Frédéric-Guillaume Bergmann; 1812–1887). Вже у назві однієї з книг, яка в 1858 р. вперше побачила світ у Кольмарі, стверджувалося, що скити були предками германських і слов'янських народів. Найбільше значення у визначенні етнічної приналежності населення автор надавав дослідженню мови, а також особливостей соціального, духовного, інтелектуального та релігійного розвитку. Він вказав на подібність окремих збережених слів скитської мови до архаїчних германських і слов'янських морфем. Ф. Бергманн вважав, що слов'яни належать до сарматської гілки «європейської скитської раси» [4, р. 17]. В іншій своїй праці він доводив, що крім сарматської гілки від скитів походила також гетська гілка, до якої належали предки німців і скандинавів [3, р. 302–303].

Сумнівну з наукового погляду теорію про етногенетичний зв'язок між скитами і німцями поділяв також дійсний член багатьох німецьких наукових товариств Йоганнес Фресль (нім.: Johannes (Johann Baptist) Fressl (Freßl, Fröstl); 1841–1930). Свою книгу з цього питання він назвав безапеляційно: «Скити-саки – предки германців» (1886). Її метою було «проникнення в передісторію у пошуках первісної германської мужності» [12, с. VII].

Гідним завершенням всієї західноєвропейської історіографії «довгого» XIX ст. присвяченій Геродотовій Скитії стала капітальна праця викладача славістики Пемброк-коледжу Кембриджського університету Елліса Міннса (англ.: Ellis Novell Minns; 1874–1953) «Скити і греки. Дослідження стародавньої історії та археології північного узбережжя Евксину від Дунаю до Кавказу» [30]. Підсумовуючи огляд історіографії, Е. Міннс вдавсь до такого метафоричного вислову: «жоден етимологічний ключ не відкриє всіх замків, які загороджують шлях до повного розуміння скитської проблеми». Учений серед іншого окреслив перспективні напрямки продовження наукового

пошуку в цій царині. Зокрема, він високо оцінив дослідження старожитностей на північному заході Китаю, про що він дізнався від керівника німецької наукової експедиції доктора Альберта фон Ле Кока [30, р. 97–100].

Серед схвальних рецензій на книгу Е. Міннса одна належала уродженцеві Житомира, професорові класичної філології Петербурзького університету Михайлу Ростовцеву [49]. Для останнього ця рецензія стала першою роботою з історії Скитії. Як відомо, знаменитий український археолог Борис Мозолевський, якому належить відкриття всевітньовідомої пекторалі з кургану Товста Могила, стверджував, що саме в працях М. Ростовцева підведено підсумки дореволюційним дослідженням скитської історії та археології [48, с. 25].

Висновки. Отже, різними західноєвропейськими авторами, як академічними вченими, університетською професурою, так і викладачами гімназій чи незалежними дослідниками у «довгому» XIX ст. було неодноразово проаналізовано свідчення Геродота й інших античних авторів про Скитію та племена скитів і їхніх сусідів. За кількісними показниками німецька історіографія превалювала протягом всього XIX ст. Але найбільш вагомими здобутки німецької історіографії були у першій половині XIX ст., коли були сформульовані всі нові теорії про етнічну приналежність племен скитів, які в своїй більшості були оперті на наукові досягнення того часу.

Вивчаючи етногеографію Геродотової Скитії, західноєвропейські дослідники давали характеристику різним племенам, аналізували їхній побут і звичаї, релігійні вірування та соціальні відносини. В намаганні розплутати клубок етногенетичних зв'язків, вони вибудовували нові теорії щодо походження тих чи інших народів. Свої корективи у другій половині XIX – на початку XX ст. вносили нові відкриття археологів на просторах євразійського Степу та нові гіпотези мовознавців.

Список літератури:

1. Arbois de Jubainville H. d'. Les premiers habitants de l'Europe, d'après les écrivains de l'antiquité et les travaux des linguistes. Second édition. T. 1. Paris : E. Thorin, 1889. XXIV, 400 p.
2. Bastian A. Ethnologische Forschungen und Sammlung von Material für Dieselben. Jena : Hermann Costenoble. Bd. 2. 1871. XXIV, 375 s.
3. Bergmann F. G. Les Gètes ou la filiation généalogique des Scythes aux Gètes et des Gètes aux Germains et aux Scandinaves démontrée sur l'histoire des migrations de ces Peuples et sur la continuité organique des phénomènes de leur état social, moral, intellectuel et religieux. Strasbourg : Treuttel et Würtz, Paris : F. Jung-Treuttel, 1859. XV, 306 p.
4. Bergmann F. G. Les Scythes. Les ancêtres des peuples germaniques et slaves; leur état social, moral, intellectuel et religieux; esquisse ethno-généalogique et historique. Halle : H. W. Schmidt, 1858. XVI, 80 p.
5. Bunbury E. H. A history of ancient geography among the Greeks and Romans, from the earliest ages till the fall of the Roman Empire. In two volumes. Vol. I. London : J. Murray, 1879. XXX, 666 p.

6. Corpus inscriptionum graecarum. Auctoritate et impensis Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Augustus Boeckhius. Vol. II. Berolini : ex Officina academica, vendit G. Reimeri libraria, 1843. [6], 1136 p.
7. Cuno J. G. Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. Teil 1 : Die Skythen. Berlin : Gebrüder Borntraeger, 1871. XVI, 408 s.
8. Dankowszky G. Fragmente zur Geschichte der Völker ungarischer und slawischer Zunge, nach den griechischen Quellen. Zugleich ein Beytrag zum besseren Verstehen Herodot's, Strabo's, Diodor's von Sicilien, der Byzantiner, und der alten Geographie insbesondere. Erstes Heft : Urgeschichte der Völker slawischer Zunge. Pressburg : Belnnyay Erben, 1825. 52 s.
9. Donaldson J. W. Varronianus: A Critical and Historical Introduction to the Ethnography of Ancient Italy and to the Philological Study of the Latin Language. Third edition. London : Joh W. Parker and Son; Cambridge : Deighton, Bell, and Co, 1860. XXII, 564 p.
10. Eichwald E. Alte Geographie des Kaspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Nach Griechischen, Römischen und anderen Quellen. Berlin : Friedrich Heinrich Morin, 1838. 593 s.
11. Fischer A. C. Erklärung der skythisch-sarmatischen Namen und Wörter aus der ungarischen Sprache. Bd. I. Berlin : Süsserott, 1917. [6], 130 s.
12. Fressl J. Die Skythen-Saken die Urväter der Germanen. München : J. Lindauer'sche Buchhandlung, 1886. XVI, 340 s.
13. Gail J. B. Géographie d'Hérodote, prise dans les textes grecs de l'auteur, et appuyée sur un examen grammatical et critique ; avec atlas. Contenant la Géographie des trois grands Historiens de l'antiquité, et les Plans de batailles qu'ils ont décrites. Tome II. Paris : Treuttel et Würtz, Delalain, Dufart, &c, 1823. [4], 372 p.
14. Georgii L. Das europäische Rußland in seinen ältesten Zuständen aus den Quellen dargestellt. Stuttgart : Schweizerbart'she Verlagshandlung, 1845. [4], 148 s.
15. Grimm J. Geschichte der deutschen Sprache. Bd. I. Leipzig : Weidmannsche Buchhandlung, 1848. XVIII, 564 s.
16. Gutschmid A. Ueber Cunos "Skythen" [Rez.: Cuno, Joh. Gust. Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. 1. Teil. Die Skythen. Berlin, 1871. Gebr. Bornträger (XVI, 408 S. Lex.-8.) 3 Thlr. 10 Sgr.]. Kleine Schriften von Alfred von Gutschmid. hg. Franz Rühl. Leipzig : B. G. Teubner, 1892. Bd. III: Schriften zur Geschichte und Literatur der Nichtsemitischen Völker von Asien. S. 446–452.
17. Gutschmid A. Die Skythen [Deutsches Original des Artikels «Scythae» in der Encyclopaedia Britannica, 9 ed., vol. XXI (1886), p. 575–578] // Kleine Schriften von Alfred von Gutschmid. Bd. III. S. 421–445.
18. Halling K. Geschichte der Skythen. Bd. I: Asien. Berlin : Commission der Nauck'schen Buchhandlung, 1835. (Geschichte der Skythen und Deutschen bis zur Gegenwart. Aus den Quellen bearbeitet). 421 s.
19. Hansen A. Ost-Europa nach Herodot mit Ergänzungen aus Hippokrates. Dorpat : Otto Model, 1844. [5], 179 s.
20. Hansen A. Ueber die Nationalität der Skythen und ihrer Nachbarn, wie Herodot und Hippokrates sie schildern. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Band 1. Heft 3. Dorpat : E. Karow, Leipzig : C. Köhler, 1844. S. 73-84.
21. Heeren A. H. L. Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt. Theil 1: Asiatische Völker. Abt. 2: Phönicier. Babylonier. Scythe. 4 Aufgabe. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1824. VIII, 422 s.
22. Humboldt A. von. Geschichte der physischen Weltanschauung . Gesammelte Werke von Alexander von Humboldt. 1–4 Bd. Kosmos : Entwurf einer physischen Weltbeschreibung. Bd. II. Stuttgart : Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung. Nachfolger, [1889]. S. 93–353.
23. Humboldt A. von. Spezielle Zergliederung des Naturgemäldes, mit Beziehung auf den Inhalt der Anmerkungen. Gesammelte Werke von Alexander von Humboldt. 1–4 Bd. Kosmos : Entwurf einer physischen Weltbeschreibung. Bd. I. Stuttgart : Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, [1889]. S. 60–338.
24. Klym P. Die milesischen Kolonien im Skythenlande bis zum III. vorchristlichen Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres. XVII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz : Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1913/1914 von Regierungsrat Kornel Kozak, k. k. Gymnasialdirektor. Czernowitz: Selbstverlag der Lehranstalt, 1914. S. III–IXC.
25. Lindner F. L. Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebst Beschreibung des heutigen Zustandes jener Länder. Mit vier Karten. Stuttgart : E. Schweizerbart'sche Verlagshandlung, 1841. X, 240 p. + 4 k.
26. Macan R. W. Herodotus: the fourth, fifth, and sixth books. With Introduction, Notes, Appendices, Indices, Maps. Vol. I: Introduction, Text with Notes. London : Macmillan & Co, 1895. CXX, 396 p.
27. Macan R. W. Herodotus: the fourth, fifth, and sixth books. With Introduction, Notes, Appendices, Indices, Maps. Vol. II: Appendices, Indices, Maps. London : Macmillan & Co, 1895. XII, 341 p.

28. Mannert K. *Geographie der Griechen und Römer. Viertel Theil : Der Norden der Erde von der Weichsel bis nach China*. 2-e ganz umgearb. Auflage. Nürnberg : Ernst Christoph Grattenauer; Leipzig : Hahn'schen Verlags-Buchhandlung, 1820. VIII, 542 s.
29. Meyer C. *From Scythian Ethnography to Aryan Christianity : Herodotean Revolutions on the Eve of the Russian Revolution. Herodotus in the Long Nineteenth Century*. Ed. Thomas Harrison, Joseph Skinner. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. P. 200–223.
30. Minns E. H. *Scythians and Greeks. A survey of ancient history and archaeology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1913. XL, 720 p.
31. Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde*. Bd. 3. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1892. XVI, 352 s.
32. Müllenhoff K. *Über die Herkunft und spräche der pontischen Scythen und Sarmaten*. Monatsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1866. Berlin : Königl. Akademie der Wissenschaften, 1867. S. 549–576.
33. Myres J. L. *An Attempt to Reconstruct the Maps Used by Herodotus // The Geographical Journal*. 1896. Vol. 8, No. 6. P. 605–629.
34. Neumann K. *Die Hellenen im Skythenlande. Ein Beitrag zur Alten Geographie, Ethnographie und Handelsgeschichte*. Bd. I. Berlin : Georg Reimer, 1855. XII, 578 s.
35. Niebuhr B. G. *A Dissertation on the Geography of Herodotus, with a Map. Researches into the History of the Scythians, Getae, and Sarmatians / transl. from the German*. Oxford : D. A. Talboys, 1830. II, 86 p.
36. Niebuhr B. G. *Ueber die Geographie Herodots (mit einer Charte)*. 1812. Niebuhr B. G. *Kleine historische und philologische Schriften*. 1-e Sammlung. Bonn : E. Weber, 1828. S. 132–158.
37. Niebuhr B. G. *Untersuchungen über die Geschichte der Scythen, Geten, und Sarmaten (nach einem 1811 vorgelesenen Aufsatz neu gearbeitet 1828)*. Niebuhr B. G. *Kleine historische und philologische Schriften*. 1-e Sammlung. Bonn : E. Weber, 1828. S. 352–398.
38. Niederle L. *Slovanské starožitnosti*. Praha : Nákl. Bursíka & Kohouta, 1902. XV, VIII, 528 s. + 2 m.
39. Šafařík P. J. *Slovanské Starožitnosti. Oddíl dějepisný*. Praha : Pomocí Českého museum, tisk. Jan Spurný, 1837. IX, 1005 s.
40. Schloezer K. de. *Les premiers habitants de la Russie: Finnois, Slaves, Scythes et Grecs: Essai historique et géographique*. Paris : F. Klincksieck, 1846. 45 p.
41. Schrader O. *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums*. 3-e neubearb. Aufg.. Jena : Hermann Costenoble, 1907. XII, 559 s.
42. Wheeler J. T. *The Geography of Herodotus: developed, explained, and illustrated from modern researches and discoveries*. London : Longman, Brown, Green, and Longmans, 1854. LXXII, 607 p.
43. Zeuss K. *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*. München : I. J. Lentner, 1837. VIII, 778 s.
44. Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Том I : До початку XI ст.* Київ : Наук. думка, 1991. 736 с.
45. Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в «Истории» Геродота / отв. ред. В. Т. Пашуто*. Москва : Наука, 1982. 457 с.
46. Домбровский О. *Геродотова Скитія. Український історик*. 1987. № 1–4 (93–96). С. 54–66; 1988. № 1–4 (97–100). С. 106–118.
47. [Екатерина II]. *Записки касательно Российской истории. Часть I*. Санкт-Петербург : Печ. в Имп. тип., 1787. [4], 416 с.
48. Мозолевський Б. М. *Етнічна географія Скіфії*. Київ : Корвін пресс. 2005. 102 с.
49. Ростовцев М. И. Рец.: Minns E. H. *Scythians and Greek*. Cambridge. 1913. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1913. Новая серия. № 48. Ноябрь. С. 173–194.
50. Трубочанінов С. В. *Німецька історіографія першої половини XIX ст. про Скіфію та етнічну приналежність скіфських племен*. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп.: у 3-х т. Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 1. С. 69–70.
51. Трубочанінов С. В. *Початок наукового дослідження історичної географії півдня України (2-га третина XIX століття)*. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. : Історичні науки. 2018. Т. 29, № 1. С. 45–51.
52. Трубочанінов С. В. *Історична географія Скитії у висвітленні німецької історіографії XIX століття. Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України НАН України*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2023. Вип. 17. С. 160–192.
53. Трубочанінов С. В. *Теорія про слов'янську приналежність племен скитів в історіографії XIX ст.* Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2024. Вип. 23. С. 145–148.

Trubchaninov S.V. EXPLORING SCYTHIAN ETHNOGEOGRAPHY ACCORDING TO HERODOTUS IN WESTERN EUROPEAN “LONG” 19TH CENTURY HISTORIOGRAPHY

This article emphasizes that the question of ethnic background of the Scythian tribes during Herodotus' lifetime was considered in many scientific works of Western European scientists during the “long” 19th century. However, this problem still hasn't become a subject of a certain historical research either by Ukrainian, either by the Western European and the US scientists. The aim of our report is characteristics of main theories about the origin and expansion of Scythian tribes and their neighbors, which were common for Western European scientific community of 19th century.

There are only few historiographic examinations related to the topic of this research. Among them we can highlight the works of Oleksandr Dombrovskyi, Aristid Dovatur and Dmitry Kallistov, which were published in the 1980s, and some recent works of Sergiy Trubchaninov.

Most German, British or French researchers of the 19th century considered Herodotus' data about Scythia to be complete enough to use it as a source in the ethnogeographic studies. Famous geographers and historians tried to resolve this problem, including professors of universities, some beginning researchers, or even school teachers. German researchers were leaders in these studies until the mid-19th century and later they gave way to British scientists.

All major theories about Scythian tribes' ethnic origin were initiated during this period. Such theories are “Mongolian” (Barthold Georg Niebuhr, August Heinrich Hansen, Karl Johann Heinrich Neumann and others), “Iranian” (Johann Kaspar Zeuß, Karl Viktor Müllenhoff and others), “Slavic” (ultimately, there were two different theories: some authors (Friedrich Ludwig Lindner, Johann Gustav Cuno and others) assumed that most of the Scythian tribes were Slavs, including the Royal Scythians; while others (Lubor Niederle) believed that only northern tribes could be Slavs along with their neighbors – “The ploughmen Scythians”, Budini, Geloni, Neuri) and “German” (Frédéric-Guillaume Bergmann, Johann Baptist Fressl and others).

Key words: *Scythians, Herodotus, ethnogeography of Scythia, Western European historical studies of the 19th century.*